

ตำนานกฎหมายเมืองไทย

และ

ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียง

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงอินทอาญา (พงษ์ ณ นคร)

วัน พฤหัสบดี ที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๙๓

คำนำ

นางอินทอาญา (เชิง ณ นคร) จะจัดการรับพระราชทานเพลิงเผาศพ อำมาตย์ตรี หลวงอินทอาญา (พงศ์ ณ นคร) ผู้เป็นสามี ณ สุสานวัดประยูรวงศาวาส จังหวัดธนบุรี ในวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ. ศ. ๒๔๙๓ มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึก ในงานนี้สักเรื่องหนึ่ง และโดยที่ผู้ถึงแก่กรรมเป็นผู้มีความรู้ในทางกฎหมาย จึงใคร่จะพิมพ์เรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมาย เพื่อได้อ่านเรื่องตำนานกฎหมายเมืองไทย และประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์ พระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งกรมศิลปากรได้เคยพิมพ์ก็มีความพอใจ จึงขออนุญาตนำหนังสือสองเรื่องนี้ไปรวมพิมพ์ในสมุดเล่มเดียวกัน กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้นำหนังสือดังกล่าว ไปจัดการพิมพ์ได้ตามความประสงค์ และขออนุโมทนาในกุศลสาธารณะประโยชน์นี้ด้วย.

กรมศิลปากร

๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๓

หลวงอินทอาญา (พงษ์ ณนคร)

๒๔๒๕ – ๒๔๙๒

ประวัติหลวงอินทอาญา

หลวงอินทอาญา นามเดิม พงษ์ ณ นคร เกิดเมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๒๕ ณบ้านตำบลในเมือง อำเภอตลาดใหญ่ จังหวัดตะกั่วป่า เป็นบุตรคนสุดท้องของพระเรืองฤทธิ์รักษาราษฎร์ (พัน) มารดาชื่อเหียง บิดาเป็นผู้ช่วยราชการจังหวัดตะกั่วป่าในเวลานั้น กำพร้าบิดาตั้งแต่อายุราว๖–๗ขวบ

เริ่มการศึกษาเมื่อปี ๒๔๓๒ ที่วัดใหม่ เมืองตะกั่วป่า พระครูอุดมปัญญาเป็นอาจารย์ ได้เรียนหนังสือไทยกับเลขที่สำนักนั้น จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้ออกไปศึกษาหนังสืออังกฤษที่โรงเรียนแองโกลไชนิส–สกูลและและโรงเรียนเซนเซเวียร์แยลอ์ลสติวเซนสกูลที่ปีนัง เรียนถึงชั้น ๖ของโรงเรียนนั้น

เมื่อกลับมาเริ่ม ทำงาน รับราชการ เป็น พนักงาน รักษา เงิน คลังเมืองตะกั่วป่า พ.ศ. ๒๔๔๔ เข้ามารับราชการในกรมรถไฟหลวงกรุงเทพ ในปีเดียวกันนั้นได้ไปปฏิบัติราชการพิเศษเป็นล่ามภาษอังกฤษของกรม พระแสง สรรพาวุธในการ รับปืนและ กระสุนปืน ของ รัฐบาล ที่บรรทุกเรือมาจากประเทศญี่ปุ่นที่เกาะสีชัง ๑๕ วัน เมื่ออายุราว ๑๘ ปีระหว่างอยู่ในกรุงเทพมารดาถึงแก่กรรม จึงอยู่ในความอุปการดูแลของพี่สาวคนหัวปี คือ คุณหญิงพร้อม คงคาธราธิบดี ซึ่งเป็นพี่สาวคนเดียวเท่านั้นที่มีชีวิตอยู่ด้วยกันมาจนเติบโต พี่คนอื่นถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์หมด

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เข้ารับราชการกรมโทรเลข กระทรวงโยธาธิ–

การ ระหว่างนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ ทรงกรุณาให้อยู่ในวังของพระองค์ท่านที่ตำบลเสาชิงช้า (จนกระทั่งออกไปเป็นผู้พิพากษาศาลเมืองพุมเรียงในภายหลัง) เริ่มเข้าศึกษาวิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมาย เมื่อวันที่ ๔ มกราคม ๒๔๔๕ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๗ เสด็จในกรม ฯ ทรงฝากฝังให้เข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรม เป็นเสมียนในกรมบัญชาการ พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เลื่อนเป็นนายเวร สอบวิชากฎหมายชั้นต้นและความรู้ชั้นผู้พิพากษารอง ได้เมื่อเดือนกรกฎาคม ๒๔๕๐ ทางราชการได้ส่งไปช่วยพิจารณาความที่ศาลสโบริสภาที่ ๒ สิบวันเศษ แล้วให้ไปช่วยที่ศาลจังหวัดเพ็ชร์อยู่เดือนเศษ

ต่อมากระทรวงยุติธรรม ได้มีคำสั่งตั้งให้เป็นผู้พิพากษาไปรับราชการที่ศาลเมืองพุมเรียง (ไชยา) ตั้งแต่วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๕๑ จน พ.ศ. ๒๔๕๓ ย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดกำแพงเพ็ชร์ ระหว่างนั้น ทางราชการสั่งให้ไปช่วนพิจารณาความศาลจังหวัดตาก อยู่ ๑๔ วัน พ.ศ. ๒๔๕๖ ย้ายไปเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดระนอง พ.ศ. ๒๔๖๑ ย้ายมาเป็นผู้พิพากษาศาลมณฑลจันทบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๕ ทางราชการให้ไปช่วยพิจารณาความศาลจังหวัดระนอง ๒ เดือนเศษ พ.ศ. ๒๔๖๗ ย้ายมาเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ. ๒๔๗๓ ย้ายมาเป็นผู้พิพากศาลมณฑลนครไชยศรี หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดนครปฐม พ.ศ. ๒๔๗๖ ย้ายมาเป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดสมุทรสงคราม จนกระทั่งสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๘๐ จึงออกจากราชการครบเกษียรอายุ

ยศและบรรดาศักดิ์

๒๔๕๔ ได้รับยศเป็นรองอำมาตย์เอก

๒๔๕๖ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนสุภาเศพ

๒๔๖๐ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอินทอาญา

๒๔๖๗ ได้รับยศเป็นอำมาตย์ตรี

เครื่องราชอิสสริยาภรณ์

๒๔๕๔ เหรียญพระบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๖

" เข็มไอยราพต

๒๔๕๙ วิจิตราภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๕

๒๔๖๙ เหรียญพระบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๗

๒๔๗๔ เบญจมาภรณ์ ช้างเผือกชั้นที่ ๕

๒๔๗๕ เหรียญฉลองพระมหานคร (เงิน)

๒๔๗๗ เหรียญจักรพรรดิมาลา

๒๔๘๐ จัตุรถาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๔

หลวงอินทอาญาได้ป่วยเป็นโรคไส้ติ่งอักเสบเมื่อต้นเดือนมิถุนายน ๒๔๙๒ ได้รับการผ่าตัดรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช จนพ้นอันตรายจากโรคนั้น แต่คงเนื่องด้วยอายุวัยชรา ปรากฏว่ามีโรคไตพิการแทรกในภายหลัง และไม่ยอมอยู่รักษาตัวที่โรงพยาบาลนั้นอีกต่อไป บุตรและญาติจึงจำต้องรับกลับมารักษาตัวที่บ้านถนนลาดหญ้า จังหวัดธนบุรี อยู่ได้ ๒ วัน ก็ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๔๙๒ ศิริอายุได้ ๖๗ ปีเศษ.

ตำนานกฎหมายเมืองไทย

ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศรฐโปรดให้ตั้ง "พระราชกำหนดกฎหมายพระอัยยการ" ดังนี้ จะหมายความว่ากระไร เข้าใจยากอยู่ แต่ไม่ใช่พึ่งตั้งกฎหมายขึ้นในครั้งนั้น นั้นเป็นแน่ เพราะกฎหมายเป็นของคู่กับประชาชน ประชุมชนมีมาแต่เมื่อใดกฎหมายก็ต้องมีมาแต่เมื่อนั้น เมื่อมนุษย์ยังไม่รู้จักใช้หนังสือ การรักษากฎหมายก็ใช้ท่องให้ขึ้นปากเจนใจ เอาไปป่าวร้องแล้วมีเจ้าพนักงานจำไว้บอกเล่าสืบต่อกันมา เมื่อรู้จักใช้หนังสือก็ใช้จดกฎหมายลงเป็นตัวหนังสือ แล้วคัดลอกบอกหมายส่งกันไปให้ป่าวร้องและเขียนลงในสิ่งใด ๆ มีใบลานหรือกระดาษเป็นต้น เก็บรักษากฎหมายไว้ประเพณีเป็นดังนี้มาทั่วทุกประเทศ

ในสยามประเทศนี้ เมื่อก่อนพุทธศักราช ๑๘๒๖ ยังไม่มีหนังสือไทย ใช้กันแต่หนังสือคฤนถ์ ซึ่งพวกพราหมณ์พามาแต่อินเดีย หนังสือคฤนถ์นั้น ตามที่เคยเห็นศิลาจารึกเห็นใช้เขียนแต่ ภาษา มคธ ภาษาสังสกฤตและภาษาขอมไม่เคยพบจารึกอักษรคฤนถ์เป็นภาษาไทยเลย แต่บางทีจะเขียนภาษาไทยอย่างหนังสือขอมเขียนแปลร้อยได้ในครั้งนั้นแล้ว เข้าใจว่ากฎหมายไทยที่ตั้งขึ้นเมื่อกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ตอนก่อน พ.ศ. ๑๘๒๖ เห็นจะต้องให้แปลกลับเป็นภาษาขอมหรือภาษาสังสกฤต

หรือบางทีจะมีวิธีเขียนภาษาไทยด้วยตัวหนังสือคฤนถ์แปลร้อยได้ แต่การจดลงเป็นหนังสือ (๑) ไม่ว่าในภาษาใด คงเป็นหน้าที่พราหมณ์ เพราะผู้ที่รู้หนังสือและเจ้าตำหรับกฎหมาย ในเวลานั้นมีอยู่แต่ในพวกพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้พราหมณ์จึงเป็นเจ้าหน้าที่สำคัญในการรักษากฎหมายมาแต่โบราณ แม้จะดูในทำเนียบศักดินาพลเรือนในกฎหมายที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็จะเห็นได้ว่าตำแหน่งลูกขุน ณ ศาลหลวงที่สูงศักดิ์ ชื่อเป็นพราหมณ์ทั้งนั้น สมเด็จพระร่วงเจ้า พระองค์ที่มีพระนามจารึกไว้ว่าพ่อขุนรามคำแหง หรือที่เรียกในหนังสืออื่นมีหนังสือชินกาลมาลินีเป็นต้นว่า พระยารามราชเป็นผู้คิดหนังสือไทยขึ้น เมื่อปีมะแม จุลศักราช ๖๔๕ มหาศักราช ๑๒๐๕ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖ (ตัวอย่างหนังสือไทยของสมเด็จพระร่วงเจ้า จารึกหลักศิลามีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณทุกวันนี้) เมื่อมีหนังสือไทยขึ้นแล้ว กฎหมายที่ตั้งขึ้นต่อมาหรือกฎหมายเก่าที่มีอยู่แล้ว จึงได้เริ่มจดลงและรักษามาในหนังสือไทย แต่ความรู้หนังสือไทยแพร่หลายเร็วมาก ข้อนี้มีพะยานเห็นได้ด้วยศิลาจารึกภาษาไทยรุ่นเก่า ใช้ตัวหนังสือไทยตามแบบของพระเจ้าขุนรามคำแหงทั่วทุกเมืองในอาณาจักร์ลานนาไทย ตลอดขึ้นไปจนกรุงศรี

---

(๑) เมื่อไม่ช้ามานักในปีนี้ พนักงานกรมทางพบศิลาจารึกอักษรไทยที่เมืองสุโขทัยแผ่น ๑ นำมาส่งราชบัณฑิตยสภา ตรวจได้ความว่าเป็นกฎหมายลักษณโจร พระเจ้าเลอไทยราชโอรสซึ่งรับรัชทายาทพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ให้จารึกไว้เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๘๙ ราชบัณฑิตยสภากำลังตรวจพิเคราะห์ว่า การตั้งกฎหมายในสมัยนั้นจะใช้จารึกศิลาปักโฆษณาหรืออย่างไร ยังไม่ยุติความเห็นลงเป็นแน่

สัตนาคนหุต เพราะความต้องการหนังสือสำหรับเขียนภาษาไทยมีอยู่ด้วยกันทุกประเทศที่ชาติไทยได้เป็นใหญ่ เมื่อเกิดแบบตัวหนังสือมีขึ้นทุกประเทศก็ยอมรับใช้หนังสือนั้น โดยเห็นประโยชน์ มิต้องมีผู้ใดบังคับบัญชา

ขณะเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สร้างกรุงศรีอยุธยา แม้หนังสือไทยพึ่งมีขึ้นได้เพียง ๖๗ ปี ก็เชื่อได้ว่าคงจะได้ใช้ตลอดลงมาจนถึงเมืองอู่ทองแล้ว บรรดากฎหมายที่ตั้งขึ้นตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยามาเข้าใจว่า เขียนเป็นหนังสือไทยทั้งนั้น แต่ประหลาดอยู่หน่อยที่ข้าพเจ้ายังได้พบพระราชกฤษฎีกา เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา และแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ที่เมืองพัทลุงเขียนเส้นดินสอดำในกระดาษยังใช้อักษรและภาษาเขมรหลายฉบับ จะเป็นด้วยเหตุใด ข้าพเจ้ายังคิดไม่เห็นจนทุกวันนี้ ได้ให้ต้นหนังสือนั้นไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ ผู้ใดจะตรวจก็ได้

วิธีตั้งกฎหมาย

กฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาที่เราจะรู้ได้ในเวลานี้ อยู่ใน กฎหมายพิมพ์ ๒ เล่ม ซึ่งต้นฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ชำระเรียบเรียงไว้ เมื่อปีชวด จุลศักราช ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗ และหมอบรัดเลได้พิมพ์จำหน่ายในครั้งแรก เมื่อปีระกา จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ยังมีกฎหมายครั้งกรุงเก่าที่ไม่ได้พบหรือไม่เอาเข้าเรื่องเมื่อชำระกฎหมายในรัชกาลที่ ๑ อยู่อีกบ้าง หอพระสมุดได้ไว้สัก ๒—๓

เล่ม ลักษณะทำกฎหมายแต่โบราณมา คงจะทำเป็นชั้น ๆ ดังนี้คือ

ชั้นที่ ๑ เมื่อแรกตั้งกฎหมาย ตั้งด้วยประกาศพระราชกฤษฎีกา บอกวันคืนเหตุผลและพระราชนิยมอย่างพระราชกฤษฎีกา ที่ยังแลเห็นได้ในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ และกฎหมายพระสงฆ์ เหล่านี้ล้วนเป็นพระราชกฤษฎีกา เป็นกฎหมายที่แรกตั้งอย่างนั้น

ชั้นที่ ๒ เมื่อพระราชกฤษฎีกามีมาก ๆ เข้า จะสอบค้นยาก จึงตัดทอนพระราชกฤษฎีกาเก่า คงไว้แต่ใจความ เป็นย่ออย่างกลางดังจะเห็นได้ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ และกฎหมายหมวดพระราชบัญญัติ

ชั้นที่ ๓ เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายเก่า ให้สะดวกแก่ สุภาตุลาการให้ค้นได้โดยง่าย นาน ๆ จึงมีการชำระกฎหมายครั้ง ๑ อย่างเราเรียกกันทุกวันนี้ว่า ทำประมวลกฎหมาย คือรวบรวมกฎหมายเก่าจัดเป็นหมวด ๆ ตามลักษณความ ตัดเหตุผลวันคืนที่ตั้งกฎหมายออกเสีย คงไว้แต่ใจความซึ่งเป็นพระราชนิยม เรียงเข้าลำดับเป็นมาตรา ๆ ในลักษณะนั้น ๆ

วิธีชำระกฎหมายดังกล่าวมานี้ สำหรับทำแต่กฎหมายเก่าที่ตั้งมานาน ๆ แล้ว แต่กฎหมายที่ออกใหม่ ก็ยังคงออกอย่างพระราชกฤษฎีกาตามเดิม ทำอย่างนี้เป็นวิธีมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในครั้งหลังที่สุดการชำระกฎหมายได้ทำเมื่อปีชวดฉศก จุลศักราช ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เวลานั้นหนังสือกฎหมายครั้งกรุงเก่า คงจะเป็นอันตรายหายสูญไปเสียเมื่อเสียกรุง ฯ

เป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงรวบรวมค้นหาได้เท่าใดก็เอามาเรียบเรียงตรวจ แก้ตัดทอนทำเป็นกฎหมาย ฉะบับหลวงขึ้นใหม่ คือฉะบับพิมพ์เป็น ๒ เล่มนั้น มีกฎหมายชั้นกรุงรัตนโกสินทร์อยู่ในนั้น ๔ ลักษณะ คือ (๑) พระราชบัญญัติ (๒) กฎหมายพระสงฆ์ (๓) พระราชกำหนดใหม่ ๓ ลักษณะนี้ตั้งในรัชกาลที่ ๑ กับ (๔) ลักษณะโจร ๕ เส้น ตั้งในรัชกาลที่ ๓ รวมเข้าเมื่อพิมพ์ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้กฎหมาย ๒ เล่มพิมพ์นั้น เชื่อได้ว่า คงตามรูปกฎหมายครั้งกรุงเก่า และเป็นบทกฎหมายที่ใช้อยู่ในครั้งกรุงเก่าเป็นอันมาก จะเห็นได้ว่ากฎหมายตอนปลายกรุงเก่า ที่ได้ตัดความเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ แต่ยังไม่ทันแยกเข้าลักษณะตามประมวลก็มี คือกฎหมาย ๓๖ ข้อ และมีกฎหมายที่ยังเป็นพระราชกฤษฎีกา ยังไม่ได้ตัดความทีเดียว อยู่ในพระราชกำหนดเก่าก็อีกหลายสิบบท

ศักราชที่ใช้ในกฎหมาย

วันคืนที่ใช้ในกฎหมายครั้งกรุงเก่า วิธีนับรอบปีตามนักษัตร คือ ชวด ฉลู เป็นต้น รู้ได้แน่ว่าใช้มาแต่ครั้งสุโขทัยแล้ว ด้วยมีปรากฏในศิลาจารึกตั้งแต่ครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหง วิธีนับสัปตวาร คือ วันอาทิตย์ วันจันทร์เป็นต้น และนับเดือนตามจันทรคติ ก็ใช้มาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ด้วยปรากฏในศิลาจารึกเหมือนกัน แต่ศักราชครั้งสุโขทัยใช้มหาศักราชถึงศิลาจารึกในสมัยกรุงศรีอยุธยาชั้นต้น เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็ใช้มหาศักราช แต่ศักราชที่ปรากฏอยู่ในบานแผนก

กฎหมายดูใช้ศักราชหลายอย่างปะปนกัน แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ใช้พุทธศักราช รัชกาลต่อ ๆ มาใช้พุทธศักราชบ้าง มหาศักราชบ้าง จุลศักราชบ้าง และยังมีศักราชอีกอย่างหนึ่งซึ่งข้าพเจ้ายังทราบไม่ได้ว่าศักราชอะไร โหรเรียกว่าศักราชจุฬามณี แต่สืบเอาเรื่องเอาเกณฑ์จากโหรยังไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงเรียกไว้ว่า "ศักราชกฎหมาย" ศักราชทั้ง ๔ อย่างนี้จะสอบในหนังสือกฎหมายให้ได้ความว่าแผ่นดินไหนใช้ศักราชอะไรรู้ไม่ได้ ด้วยบานแผนกกฎหมายในแผ่นดินเดียวกันใช้ศักราชต่างกันก็มี ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ที่ศักราชในบานแผนกกฎหมายสับสนกันไป จะเป็นเพราะเมื่อเวลาชำระหรือคัดเขียนหนังสือกฎหมายในชั้นหลังๆ ผู้คัดอยากจะให้เข้าใจง่าย เลยคิดคำนวณบวกทอนศักราชซึ่งผิดกันกับอย่างที่ใช้อยู่ในเวลานั้นเปลี่ยนให้เป็นอย่างเดียวกัน จับผิดได้ที่มีนักษัตรที่ควรเป็นคู่ ลงศกและศักราชเป็นคู่มีอยู่หลายแห่ง ยังเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองลบศักราชเอาปีกุนเป็นสัมฤทธิศก ก็ทำให้ศักราชเคลื่อนไป ๒ ปี ศักราชที่ใช้ในบานแผนกกฎหมายทั้ง ๔ อย่างสอบได้ดังนี้ คือ (๑) พระพุทธศักราชในกฎหมาย ต้องใช้เกณฑ์เลข ๑๑๘๒ ลบเป็นจุลศักราช (๒) มหาศักราชในกฎหมายต้องใช้เกณฑ์ ๕๕๘ ลบเป็นจุลศักราช (๓) ศักราชกฎหมาย (ปรากฏในบานแผนกแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ ข้าพเจ้าได้ลองสอบดูน้อยกว่ามหาศักราช ๓๐๐ ปีถ้วน) ลบด้วยเกณฑ์เลข ๒๕๘ เป็นจุลศักราช (๔) จุลศักราชเป็น

ศักราชที่ตั้งขึ้นในเมืองพะม่าก่อน น่าจะพึ่งเอาเข้ามาใช้ในราชการเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ตั้งแต่เกี่ยวข้องกับเมืองหงสาวดี

บานแผนกในกฎหมายใช้พุทธศักราชและมหาศักราชลงมาจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่นั้นมาเป็นจุลศักราชเป็นพื้น

กฎหมายครั้งกรุงเก่า

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ตั้งเป็นอิศสระณกรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็เป็นธรรมเนียมที่จะต้องตั้งแบบแผนพระราชประเพณีและพระราชกำหนดกฎหมายสำหรับพระนคร กฎหมายที่ตั้งครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จะมีอะไรบ้าง รู้ไม่ได้หมดอยู่เอง แต่ตรวจดูตามบานแผนกในกฎหมาย ๒ เล่ม ได้ความว่ากฎหมายเหล่านี้ได้มีมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือ

ลักษณพยาน ตั้งเมื่อปีขาลโทศก พ.ศ. ๑๘๙๔ (จุลศักราช ๗๑๒)

ลักษณอาญาหลวง กำหนดโทษ ๑๐ สถาน ตั้งเมื่อปีเถาะตรีศก พ.ศ. ๑๘๙๕ (จุลศักราช ๗๑๓)

ลักษณรับฟ้อง ตั้งเมื่อปีมะแมสัปตศก พ.ศ. ๑๘๙๙ (จุลศักราช ๗๑๗)

ลักษณลักพา ตั้งเมื่อปีมะแมสัปตศก พ.ศ. ๑๘๙๙ (จุลศักราช ๗๑๗)

ลักษณอาญาราษฎร์ ตั้งเมื่อปีระกานพศก พ.ศ. ๑๙๐๑ (จุลศักราช ๗๑๙)

ลักษณโจร ตั้งเมื่อปีกุนเอกศก พ.ศ. ๑๙๐๓ (จุลศักราช ๗๒๑)

ลักษณเบ็ดเสร็จ ว่าด้วยที่ดิน ตั้งเมื่อปีกุนเอกศก พ.ศ. ๑๙๐๓ (จุลศักราช ๗๒๑)

ลักษณผัวเมีย ตั้งเมื่อปีชวดโทศก พ.ศ. ๑๙๐๔ (จุลศักราช ๗๒๒)

ลักษณผัวเมียอีกตอน ๑ ตั้งเมื่อปีฉลูตรีศก พ.ศ. ๑๙๐๕ (จุลศักราช ๗๒๓)

ลักษณโจร ว่าด้วยสมโจร ตั้งเมื่อปีมะเมียอัฐศก พ.ศ. ๑๙๑๐ (จุลศักราช ๗๒๘)

กฎหมายรัชกาลอื่น ๆ ครั้งกรุงเก่า ที่มีบานแผนกและศักราชบอกไว้ ปรากฏอยู่ในกฎหมาย ๒ เล่ม ดังนี้

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

กฎหมายลักษณอาญาศึก (อยู่ในลักษณขบถศึก) ตั้งเมื่อปีขาล จุลศักราช ๗๙๖ (สงสัยว่าจะเป็นปีขาล จุลศักราช ๘๕๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ด้วยกล่าวถึงศักดินามีในกฎหมายนั้น)

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ

ทำเนียบศักดินาข้าราชการ ฝ่ายทหารพลเรือน ตั้งเมื่อปีจอ พุทธศักราช ๑๙๙๘ (จุลศักราช ๘๑๖)

ทำเนียบศักดินาหัวเมือง ตั้งเมื่อปีจอฉศก พุทธศักราช ๑๙๙๘ (จุลศักราช ๘๑๖)

ลักษณขบถ (อยู่ในลักษณขบถศึก) ตั้งเมื่อปีฉลู มหาศักราช ๑๓๗๓ จุลศักราช ๘๓๙

เพิ่มเติมลักษณอาชญาหลวง ไม่ปรากฏวัน

กฎมณเฑียรบาลตั้งเมื่อปีชวด จุลศักราช ๘๒๐

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เพิ่มเติมลักษณรับฟ้อง เมื่อปีวอก พุทธศักราช ๑๙๕๖ (จุลศักราช ๘๗๕)

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ลักษณพิสูจน์ ตั้งเมื่อปีมะแม จุลศักราช ๘๙๗ (ที่พระเทียรราชาเลี่ยงเทียน เห็นจะเป็นเวลากำลังนิยมกันด้วยเรื่องพิสูจน์ เสี่ยงเทียนอยู่ในวิธีพิสูจน์อย่าง ๑)

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เพิ่มเติมลักษณอาญาหลวง เมื่อปีระกา พุทธศักราช ๒๐๙๓ (จุลศักราช ๙๑๒)

สมเด็จพระเอกาทศรฐ
(ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร)

พระราชกฤษฎีกาบำเหน็จศึก (อยู่ในลักษณขบถศึก) ตั้งเมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช ๙๕๕

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

พระธรรมนูญกระทรวงศาล ตั้งเมื่อปีชวด ศักราชกฎหมาย ๑๒๕๕ (จุลศักราช ๙๘๖)

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พิกัดเกษียณอายุ ตั้งเมื่อปีระกา จุลศักราช ๙๙๕

ลักษณอุทธรณ์ ตั้งเมื่อปีกุน มหาศักราช ๑๕๕๕ (จุลศักราช ๙๙๗)

พระธรรมนูญตรากระทรวง ตั้งเมื่อปีกุนสัปตศก มหาศักราช ๑๕๕๕ (จุลศักราช ๙๙๗)

ลักษณทาส ตั้งเมื่อปีฉลูนพศก มหาศักราช ๑๕๕๗ (จุลศักราช ๙๙๙)

เพิ่มเติมลักษณทาส เมื่อปีกุนเบญจศก ศักราชกฎหมาย ๑๒๖๓ (จุลศักราช ๑๐๐๕ ควรเป็นปีมะแม)

ในพระราชกำหนดเก่าบท ๑ ปีมะแมเบญจศก จุลศักราช ๑๐๐๕

เพิ่มในลักษณอาชญาหลวง ห้ามไม่ให้ยกลูกสาวให้ชาวต่างประเทศ เมื่อปีกุนนพศก ศักราชกฎหมาย ๑๒๖๗ (จุลศักราช ๑๐๐๙)

ลักษณกู้หนี้ ตั้งเมื่อปีชวดสัมฤทธิศก ศักราชกฎหมาย ๑๒๖๘ (จุลศักราช ๑๐๑๐)

พระราชกำหนดเก่าบท ๑ ปีฉลูเอกศก จุลศักราช ๑๐๑๑ กฎหมาย ๓๖ ข้อ บท ๑ ปีขาลโทศก จุลศักราช ๑๐๑๒

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เพิ่มเติมลักษณรับฟ้อง เมื่อปีกุนตรีศก มหาศักราช ๑๕๙๑ (จุลศักราช ๑๐๓๓)

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๒ บท ระวางปีมะโรงจุลศักราช ๑๐๒๖ จน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๐๔๙

พระราชกำหนดเก่า ๔ บท ระวางปีจอ จุลศักราช ๑๐๓๒ จน ปีเถาะ จุลศักราช ๑๐๓๔

แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

มูลคดีวิวาท ว่าด้วยตัดสินปันหมู่ ตั้งเมื่อปีชวด จุลศักราช ๑๐๕๒

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อบท ๑ ปีวอก จุลศักราช ๑๐๕๔

ลักษณตุลาการ ตั้งเมื่อปีชวด จุลศักราช ๑๐๕๘

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๘ บท ระวางปีฉลู จุลศักราช ๑๐๗๑ จน ปีมะแม จุลศักราช ๑๐๘๙

เพิ่มเติมลักษณตุลาการ เมื่อปีวอก จุลศักราช ๑๐๙๐

เพิ่มเติมมูลคดีวิวาท ว่าด้วยปันสมรส ตั้งเมื่อปีกุน จุลศักราช ๑๐๙๓

พระราชกำหนดเก่า ๒๕ บท ระวางปีกุน จุลศักราช ๑๐๖๙ จน ปีกุน จุลศักราช ๑๐๙๓

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ

เพิ่มเติมมูลคดีวิวาท ว่าด้วยจำหน่ายเลข เมื่อปีฉลู จุลศักราช ๑๐๙๕

ลักษณวิวาท ตั้งเมื่อปีมะเส็งเอกศก ศักราชกฎหมาย ๑๓๖๙ (จุลศักราช ๑๑๑๑)

เพิ่มเติมลักษณทาส เมื่อปีกุนสัปตศก ศักราชกฎหมาย (เข้าใจว่า ๑๓๗๕ จุลศักราช ๑๑๑๗)

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๕ บท ระวางปีฉลู จุลศักราช ๑๐๙๕ จนปีจอ จุลศักราช ๑๑๑๖

พระราชกำหนดเก่า ๒๖ บท ระวางปีฉลู จุลศักราช ๑๑๑๙ จนปีขาล จุลศักราช ๑๑๒๐

สารบาญกฎหมายครั้งกรุงเก่าที่กล่าวมานี้ ตามที่ตรวจดูเท่าที่รู้ได้ในกฎหมาย ๒ เล่ม ยังมีบานแผนกบางแห่งที่ศักราชและปีวิปลาศ ไม่แน่ใจว่าจะเป็นในแผ่นดินไหน จึงไม่ได้เอามาลงไว้ ผู้อ่านสารบาญนี้ควรสังเกตแต่เค้าความ ว่ากฎหมายกรุงเก่าที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ได้ตั้งในแผ่นดินใด ๆ บ้าง แต่จะเข้าใจไปว่า แผ่นดินนั้น ๆ จะได้ตั้งแต่กฎหมายซึ่งกล่าวในสารบาญนี้เท่านั้นก็ดี หรือกฎหมายลักษณใดที่กล่าวไว้ในสารบาญ ว่าตั้งในแผ่นดินจะพึ่งมีแต่แผ่นดินนั้นก็ดี นั้นไม่ได้ เพราะกฎหมายที่เราได้เห็นพิมพ์ไว้ในกฎหมาย ๒ เล่ม เป็นของที่ได้ตัดทอนแก้ไข เรียกรวมโดยนามว่า "ชำระ" มาหลายครั้งหลายคราว

วิธีจัดหมวดกฎหมายครั้งกรุงเก่า

ลักษณจัดหมวดประมวลกฎหมายครั้งกรุงเก่า อย่างเห็นในกฎหมายฉะบับพิมพ์ ๒ เล่ม พิเคราะห์ดูตามรูปกฎหมายและเนื้อความที่ปรากฏในหมวดพระธรรมศาสตร์ทำให้เข้าใจว่า แต่เดิมประมวลกฎหมายไทยเห็นจะจัดเป็นหมวดหมู่อย่างหนึ่ง แต่จะเป็นอย่างไรรู้ไม่ได้

ชัด อยู่มาในกาลครั้ง ๑ น่าจะเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เมื่อกรุงศรีอยุธยาเกี่ยวข้องกับกรุงหงสาวดีอยู่ ได้กฎหมายมนูธรรมศาสตร์ ซึ่งแปลเป็นภาษารามัญเข้ามาในเมืองไทย และมีผู้มาแปลมนูธรรมศาสตร์จากภาษารามัญออกเป็นภาษาไทย แต่จะแปลเมื่อใด ข้อนี้ถ้าจะคาดตามเรื่องในพระราชพงศาวดารก็น่ายุติว่า คงจะแปลในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั้นเอง หรือมิฉะนั้นก็ในแผ่นดินสมเด็จเอกาทศรฐ เพราะในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรติดการทัพศึกเห็นจะไม่มีเวลาแปล

ที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ของพระมโนสาร หรือ มนูนี้ เป็นต้นเค้าของกฎหมายในมัธยมประเทศ เป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่โตมาก ข้าพเจ้าได้สดับเรื่องราวเล่ามาจากรามัญประเทศว่า เดิมมอญได้มาเป็นภาษาสังสกฤต มีพระภิกษุรูป ๑ มาแปลออกเป็นภาษามคธที่เมืองรามัญ (แล้วจึงมีผู้แปลออกเป็นภาษารามัญอีกที ๑) ข้าพเจ้าได้ให้สืบหาหนังสือพระธรรมศาสตร์รามัญพึ่งได้มาไม่ช้านัก เป็นหนังสือน้อยกว่าพระธรรมศาสตร์อื่นเดียวเป็นอันมาก มีภาษามคธชั่วแต่มาติกากฎหมายนอกนั้นเป็นภาษารามัญ ได้วานพระเทวโลกแต่ยังเป็นหลวงโลกทีป (๑) ซึ่งเป็นผู้รู้ภาษารามัญแปลออกดู ได้ความตามมาติกามูลคดีวิวาทของรามัญ ตรงกับพระธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ และตำนานที่กล่าวในพระธรรมศาสตร์รามัญ ถึงเรื่องพระเจ้ามหาสมมตราช ตรงกับใน

---

๑ เดี๋ยวนี้เป็นพระยาโหราธิบดี

พระธรรมศาสตร์ของไทย แต่นอกจากนั้นไปคนละทางหมด ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระธรรมศาสตร์มัธยมประเทศซึ่งเป็นภาษาสังสกฤต เป็นหนังสือในศาสนาพราหมณ์ และเป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่ เมื่อพระเอามาแปลที่เมืองรามัญ จะเลือกแปลแต่บางแห่ง และแปลงเนื้อความที่แปลนั้นให้เป็นหนังสือฝ่ายพระพุทธศาสนาด้วย ไทยเราได้พระธรรมศาสตร์มาจากมอญดังปรากฏอยู่ในคาถาคำนมัสการข้างต้น เห็นจะได้มาเมื่อกฎหมายไทยเรามีเป็นแบบแผน และจัดเป็นหมวดหมู่อยู่อย่างอื่นแล้วมาจัดเอาเข้ามาติกาพระธรรมศาสตร์เมื่อที่หลังจึงเข้าไม่ได้สนิท ข้อนี้จะแลเห็นได้ถนัดในกฎหมาย แม้สังเกตแต่มาติกามูลคดี ๆ รามัญว่ามี ๑๘ เท่าธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ แต่มูลคดีในพระธรรมศาสตร์ไทยขยายออกไปเป็น ๒๙ เห็นผิดกันมากอยู่ดังนี้ จึงเข้าใจว่า เมื่อจะจัดกฎหมายไทยให้เป็นหมวดตามพระธรรมศาสตร์ จะเอาเข้าไม่ได้สนิทจึงทำอย่างขอไปที จะยกตัวอย่างมาไว้ให้ดูได้ ดังนี้

คาถาธรรมศาสตร์รามัญ

ตตฺถ อฏฺฐา ทฺวิธา วุตฺตา มูลสาขปฺปเภทโต
มูลฏฺ ฐาสธา สาขา ติทิน นาทิอเนกธา
อิณํ ธนํ สนฺนิธานํ อสกํ ปริกิณิกํ
อธมฺมธนวิภาคํ ธนฺ หตฺวา ปจฺฉา คเณฺห
ภติกสฺส ปลิโภโธ พหุมชฺเฌสุ สมฺมุเข
ยํ วจนํ กเถตฺวาน ปจฺฉา ปุน กเถนฺติ ตํ

กิณิตฺวา บุน อิจฺฉติ　　วิกิณิตฺวา วิวตฺตติ
ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา　　สพฺเพ มนุสฺสภตฺติกา
ปฐีวิวภตฺติวาจา　　อญฺญํ โทสปโรหิตํ
ปรฆาตํ ฆรํ คจฺเฉ　　อิตฺถิปุริสวิกฺกเต
วิภตฺติ ธนเหตุ　　อกฺขวตฺตปริภาโค
เอเต มูลา อฏฺฐารส　　ธมฺมสตฺเถ ปกาสิตา

แปลเป็นมูลคดี ๑๘ อย่าง สอบกับพระธรรมศาสตร์มีธยม ประเทศ ของอาจารย์แมกส์มุเลอ ได้คำแปลดังนี้

๑ อิณํ ธนํ　　หนี้สิน Non payment of debts.

๒ สนฺนิธานํ　　ของฝาก Deposit and pledge.

๓ อสกํ　　มิใช่ของตน Sale without ownership.

๔ ปริกิณิตํ　　หุ้นส่วน Concerns among partners.

๕ อธมฺมธนวิภาคํ　　แบ่งสินมิเป็นธรรม Partiton of inheritance.

๖ ธนํ ทตฺวา ปจฺฉา คเณฺห　　ให้สินแก่เขา แล้วกลับคืนเอาเล่า Resumption of gift.

๗ ภตฺติกสฺส ปลิโพโธ　　ไม่ให้เงินค่าจ้าง Non payment of wages.

๘	พหุมชฺเฌสุ สมฺมเจ ยํ วจนํ กเถตฺวาน ปจฺฉา ปน กเถนฺติตํ	ไม่ทำตามสัญญา Non performance of agreement
๙	กิณิตฺวา ปุนอิจฺฉติ	ซื้อแล้วคืนเล่า Recission Of sale and purchase.
๑๐	วิกิณิตฺวา วาวิวตฺตติ	ขายแล้วอยากได้คืน
๑๑	ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา สพฺเพ มนุสฺสภตฺติกา	วิวาทเหตุสวิญญาณกทรัพย์ Dispute between owner of cattle and his servants.
๑๒	ปฐวิวิภตฺติวาจา	แบ่งที่ดินเรือกสวนไร่นา Dispute regarding boundaries
๑๓	อญฺญํ โทสปโรหิตํ	ใส่ความท่าน Defamation.
๑๔	ปรฆาตํ	ฆ่าฟันท่าน Assault, robbery and violence.
๑๕	ฆรํ คจฺเฉ	ลักทำชู้ Theft and adultery.
๑๖	อิตฺถิปุริสวิภเต	ลักษณผัวเมีย Duties of man and wife.
๑๗	วิภตฺติ ธนเหตุ	ลักษณะแบ่งสิน Partition of inheritance.

๑๘ อกขวตฺตปริภาโค ลักษณเล่นการพนัน Gambling and betting.

คาถาพระธรรมศาสตร์ไทย

แสดงมูลแห่งตุลาการ ๑๐ ประการ

อินฺทภาโส ธมฺมานุญฺโญ สกฺขิเฉทโก
อญฺญมญฺญํ ปฏิภาโส ปฏิภาณญฺจ เฉทโก
อฏฺฏคาโห อฏฺฏกูโฏ ทณฺโฑ โจทกเฉทโก
อกฺขทสฺสาทสญฺเจว เอเต มูลา ปกิตฺติตา

มูลคดีแห่งตุลาการ ๑๐ ประการที่แปลไว้ในกฎหมาย เทียบด้วยกฎหมายกรุงเก่า เป็นดังนี้

๑ อินฺทภาโส อินฺทภาษ ได้แก่ลักษณอินทภาษ และลักษณตุลาการ

๒ ธมฺมานุญฺโญ พระธรรมนูญ ได้แก่พระธรรมนูญ

๓ สกฺขี พะยาน ได้แก่ลักษณพะยาน

๔ สกฺขิเฉทโก ตัดพะยาน เอาไว้ในลักษณรับฟ้อง

๕ อญฺญมญฺญํ ปฏิภาโส แก้ต่างว่าต่าง เอาไว้ในลักษณรับฟ้อง

๖ ปฏิภาณญฺจ เฉทโก — ตัดสำนวน เอาไว้ในลักษณรับฟ้อง

๗ อฏฺฏคาโห — รับฟ้อง ได้แก่ลักษณรับฟ้อง

๘ อฏฺฏกูโฏ — ประวิง เอาไว้ในลักษณรับฟ้อง

๙ ทณฺโฑ — พรหมทัณฑ์ เอาไว้ในกรมศักดิ์

๑๐ โจทกเฉทโก — ตัดฟ้อง เอาไว้ในลักษณรับฟ้อง

คาถาแสดงมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ

อิณญฺจ รญฺโญ ธนโจรหารํ อธมฺมทายชฺชวิภตฺตภาคํ
ปรสฺส ทานํ คหณํ ปุเนว ภติกอกฺขปฺปฏิจารธุตฺตา
ภณฺฑญฺจ เกยฺยาวิกยาวหารํ เขตฺตาทิอารามวนาทิฐานํ
ทาสิญฺจ ทาสํ ปหรญฺจ ขุํสา ชายมฺปติกสฺส วิปตฺติเภทา
สังคามโทสาปีจ ราชทุฏฺโฐ ราชาณสุํกาทิวิวาทปตฺโต
ปรมฺปสโยหปี จ อตฺตอาณํ อิติยกาโร วิวิโธ ปเรสํ
ฐานะวิติกฺกมฺมผลากเรน ปุตฺตาทิอาหาคมนา สเหว
เหตุํ ปฏิจฺจมฺมธิการณํ วา อคฺฆาปนายู จ ธนูปนิกฺขา
อาถพฺพนิกาปี จ ภณฺฑเทยฺยํ เต ตาวกาลิกคณิวภาคํ

ปจฺจุทฺธรนฺตํ ตุ วิวาทมูลา เอกูนตึสาทิวิธาปิ วุตฺตา
โปรากวีนา วรธมฺมสตฺเถติ

มูลคดีวิวาท ๒๙ ประการที่แปลไว้ในกฎหมาย เทียบด้วยกฎหมายกรุงเก่าเบ็นดังนี้

๑ อิณํ ธนํ	กู้หนี้ได้แก่ลักษณกู้
๒ รญฺโญ ธรโจรหารํ	ฉ้อพระราชทรัพย์ เอาไว้ในลักษณอาชญาหลวง
๓ อธมฺมทายชฺชวิภตฺตภาคํ	มรดก ได้แก่ลักษณมรดก
๔ ปรสฺส ทานํ คหณํ ปุเนว	ให้ปัน เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๕ ภติกา	จ้างวาน เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๖ อกฺขปฺปฏิจารธุตฺตา	เล่นพนัน เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๗ ภณฺฑญฺจ เกยฺยาวิกฺกยํ	ซื้อขาย เอาไว้ในลักษณะเบ็ดเสร็จ
๘ อวหารํ	โจรกรรม ได้แก่ลักษณโจร
๙ เขตฺตาทิฐานํ	ที่นา เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๑๐ อารามวนาทิฐานํ	ที่สวน เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๑๑ ทาสึ ทาสํ	ทาส ได้แก่ลักษณทาส

๑๒ ปหรณญฺจ ขุํสา	ตบตีด่าว่า ได้แก่ลักษณวิวาท
๑๓ ชายมฺปติกสฺส วิปตฺติเภทา	ผัวเมียได้แก่ลักษณผัวเมีย
๑๔ สงฺคามโทสา	สงคราม ได้แก่ลักษณอาชญาศึก อยู่ในลักษณขบถศึก
๑๕ ราชทุฏฺโฐ	ขบถ ได้แก่ลักษณขบถ อยู่ในลักษณขบถศึก
๑๖ ราชาณฺ	ละเมิดพระราชบัญญัติ ได้แก่ลักษณอาชญาหลวง
๑๗ สุํกาทิวิวาทปตฺโต	อากรขนอนตลาด เอาไว้ในลักษณอาญาหลวง
๑๘ ปรมฺปสโยห	ข่มเหงท่าน ได้แก่ลักษณอาชญาราษฎร์
๑๙ อิติยกาโร	ทิ้งกระหนาบคาบเกี่ยว เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๒๐ ฐานาวิติกฺกมฺมพลากร	บุกรุก เอาไว้ในลักษณอาชญาราษฎร์
๒๑ ปุตฺตนทิอาหาคมนา สเหว	ลักพา ได้แก่ลักษณลักพา
๒๒ เหตุํ ปฏิจฺจ อธิกรณํ	สาเหตุ เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๒๓ อคฺฆาปนายู	เกษียนอายุ ได้แก่กรมศักดิ์
๒๔ ธนูปนิกฺขา	ฝากทรัพย์ เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ

๒๕ อาถพฺพนิกา	กระทำกฤตยาคม เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๒๖ ภณฺฑเทยฺยํ	เช่า เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๒๗ ตาวกาลิกํ	ยืม เอาไว้ในลักษณเบ็ดเสร็จ
๒๘ คณีวิภาคํ	ปันหมู่ชา ให้แก่มูลคดีวิวาท
๒๙ ปจฺจุทฺธรนฺตํ	อุทธรณ์ ได้แก่ลักษณอุทธรณ์

กฎหมายกรุงเก่าอยู่นอกมาติกานี้ มีพระธรรมศาสตร์เพราะเป็นต้นมาติกา ๑ กฎมณเฑียรบาล ๑

ที่หนังสือพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศรฐทรงตั้งพระราชกำหนดกฎหมายพระอัยยการ น่าเข้าใจว่าจะจัดประมวลกฎหมายเข้ามาติกาธรรมศาสตร์อย่างว่ามานี้เอง แต่เมื่อข้าพเจ้าไปกราบทูลหารือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีรับสั่งว่า คาถาที่ปรากฎในกฎหมายไทย ตั้งแต่คำนมัสการจนพระธรรมศาสตร์ สำนวนภาษามคธวิปลาศไม่เรียบร้อยคล้ายกับคาถาคำนมัสการในหนังสือไตรภูมิพระร่วง เกือบจะสันนิษฐานว่าผู้แต่งเป็นคนเดียวกันได้ ดังนี้

ทางภาษาในหนังสือเป็นหลักสำหรับวินิจฉัยเวลาและประเภทที่แต่งหนังสืออยู่อย่าง ๑ ซึ่งจะไม่นำพาไม่ได้ เมื่อปรากฎว่ามีคาถาซึ่งแต่งครั้งสุโขทัย (คือคาถานมัสการในหนังสือไตรภูมิพระร่วง) แห่ง ๑ และคาถาในพระธรรมศาสตร์กฎหมายไทยอีกแห่ง ๑ เป็นสำนวนเดียวกัน ถ้า

เชื่อว่าคาถาไตรภูมิพระร่วงแต่งครั้งสุโขทัย ก็จะเชื่อว่าคาถาพระธรรมศาสตร์ไทยแต่งครั้งสมเด็จพระเอกาทศรฐไม่ได้อยู่เอง เพราะห่างกันหลายร้อยปีนัก จะว่าได้พระธรรมศาสตร์ฉะบับรามัญเข้ามาแต่ครั้งสุโขทัย แต่งคาถาพระธรรมศาตร์ไทยขึ้นคราวๆ เดียวกัน จัดกฎหมายเข้าเป็นหมวดหมู่ตามพระ ธรรม ศาสตร์ อย่างเก่ามาแล้วแต่ ครั้งสุโขทัย ส่วนข้างภาษาไทยในกฎหมาย ก็เห็นได้ว่าโดยมาก เป็นของแต่งใหม่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นข้อขัดข้องแก่การที่จะตัดสินอยู่ มีทางที่จะสันนิษฐานอีกอย่าง ๑ คือ คาถาคำนมัสการเรื่องไตรภูมิพระร่วงนั้น ของเดิมภาษามคธจะไม่มี จะพึ่งมาแต่งขึ้นใหม่ในครั้งกรุงเก่า ถ้าเช่นนั้นความสันนิษฐานที่ว่าพึ่งจัดกฎหมายเข้าหมวดพระธรรมศาตร์เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐพอจะเป็นได้ การสอบกฎหมายทางที่เนื่องด้วยพงศาวดารดังอธิบายมานี้ แสดงโดยอัตโนมัติของข้าพเจ้า อาจจะผิดจะพลาดได้ ถ้าผิดพลาดไปข้าพเจ้าขออภัยแก่ท่านผู้อ่าน.

ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร

๑ คำอธิบายเรื่องประกาศรัชกาลที่ ๔

ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสสั่งให้ประกาศกิจการอันใด คือเช่นตั้งพระราชบัญญัติเป็นต้น โดยปกติมักดำรัสสั่งให้อาลักษณ์เป็นพนักงานเรียบเรียงข้อความที่จะประกาศลงเป็นหนังสือ บางทีดำรัสให้ผู้อื่นรับพระราชโองการมาสั่งอาลักษณ์ให้เรียบเรียงประกาศก็มี ผู้รับสั่งมักเป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งจะต้องอำนวยการที่ประกาศ แต่ที่มิใช่เป็นเจ้าหน้าที่ เป็นแต่ข้าเฝ้าคนใดคนหนึ่ง ดำรัสใช้ตามสดวกพระราชหฤทัยก็มี ลักษณะที่อาลักษณ์เรียบเรียงประกาศนั้นตั้งข้อความเป็นหลัก ๕ อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีที่สั่ง (๒) นามผู้สั่ง ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสสั่งเองก็อ้างแต่ว่ามีพระราชโองการ ถ้ามีผู้อื่นมาสั่งก็อ้างนามผู้นั้นรับพระราชโองการ (๓) กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย (๕) ข้อบัญญัติพระราชนิยมที่ให้ประกาศ เมื่ออาลักษณ์ร่างเสร็จแล้วคงนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทรงตรวจแก้ก่อนจึงประกาศ แต่ข้อนี้หาได้กล่าวไว้ให้ปรากฏไม่ ลักษณะที่ประกาศนั้นแต่โบราณเป็นหน้าที่กรมพระสุรัสวดี โดยเป็นผู้ถือบาญชีกระทรวงทบวงการทั้งปวง ที่จะคัดสำเนาประกาศแจกจ่ายไปยังกรมต่าง ๆ ทุกกรม ส่วนหัวเมืองทั้งปวงนั้น

เมื่อมหาดไทยกลาโหมกรมท่า อันเป็นเจ้ากระทรวงบังคับบัญชาหัวเมืองได้รับประกาศจากกรมพระสุรัสวดี ก็คัดสำเนาส่งไปยังหัวเมืองอันขึ้นอยู่ในกรมนั้น ๆ อีกชั้น ๑ ลักษณการที่จะประกาศให้ราษฎรทราบพระราชกฤษฎีกานั้น ประเพณีเดิมในกรุงเทพ ฯ กรมเมืองให้นายอำเภอเป็นเจ้าพนักงานไปเที่ยวอ่านประกาศตามตำบลที่ประชุมชน ส่วนหัวเมืองทั้งปวงเจ้าเมืองกรมการให้กำนันเป็นพนักงานอ่านประกาศ เมื่อพนักงานจะอ่านประกาศที่ตำบลไหน ให้ตีฆ้องเป็นสัญญา เรียกราษฎรมาประชุมกันแล้วอ่านประกาศให้ฟัง ณ ที่นั้น วิธีประกาศเช่นว่ามานี้จึงเรียกกันเป็นสามัญว่า "ตีฆ้องร้องป่าว" ส่วนต้นฉบับประกาศพระราชกฤษฎีกาทั้งปวงนั้นอาลักษณ์รักษาไว้ใน หอหลวงฉบับ ๑ คัดส่งไปรักษาไว้ที่ศาลาลูกขุนอันเป็นที่ประชุมเสนาบดีฉบับ ๑ และส่งไปรักษาไว้ที่ศาลหลวงอันเป็นที่ประชุมผู้พิพากษาด้วยอีกฉบับ ๑ ประเพณีเดิมมีลักษณะดังว่านี้

หนังสือประกาศชั้นเดิม ต้นร่างและสำเนามักเขียนในสมุดดำด้วยเส้นดินสอขาว ส่วนตัวประกาศที่ส่งไป ณ ที่ต่าง ๆ มักเขียนลงม้วนกระดาษข่อยด้วยดินสอดำ เพราะวิธีตีพิมพ์หนังสือไทยยังไม่เกิดขึ้นในชั้นนั้น มาจนในรัชกาลที่ ๓ พวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงพิมพ์หนังสือไทยขึ้น ความปรากฏว่า เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรด ฯ ให้โรงพิมพ์พวกอเมริกันพิมพ์หมายประกาศห้ามมิให้คนสูบฝิ่นและค้าขายฝิ่นเป็นหนังสือ ๙๐๐๐ ฉบับ นับเป็นครั้ง

แรกที่ได้พิมพ์หมายประกาศ แต่พิมพ์ครั้งนั้นแล้วมิได้ปรากฏว่าพิมพ์ประกาศเรื่องอื่นต่อมาอีก ถึงรัชกาลที่ ๔ ในชั้นแรกประกาศต่าง ๆ ก็ยังใช้เขียนแจกตามแบบเดิม ปรากฏแต่ว่าทรงแก้ไขวิธีแจกประกาศซึ่งแต่เดิมกรมพระสุรัสวดีเป็นพนักงานเขียนประกาศแจกจ่ายไปตามกระทรวงทบวงการต่าง ๆ นั้น โปรด ฯ ให้กรมต่าง ๆ ไปคัดสำเนาหมายประกาศเอง ณ หอหลวง ยังคงส่งสำเนาประกาศไปแต่ที่มหาดไทย กลาโหมและกรมท่า สำหรับจะได้มีท้องตราประกาศออกไปตามหัวเมือง การที่แก้ไขชั้นนี้ก็พอเห็นเหตุได้ คงเป็นเพราะการเขียนประกาศแจกจ่ายมาแต่ก่อนเป็นการมากมายเหลือกำลังพนักงานกรมพระสุรัสวดี แจกไปไม่ทั่วถึงทุกกระทรวงทบวงการได้จริงดังที่กล่าวในลักษณะประกาศ จึงได้โปรด ฯ ให้กรมอื่น ๆ ไปคัดประกาศเอาเองณหอหลวง ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ นั้น โปรด ฯ ให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นที่ในพระบรมมหาราชวัง ขนานนามว่าโรงอักษรพิมพการ (อยู่ตรงพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญบัดนี้) เริ่มพิมพ์หมายประกาศเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ ในชั้นต้นโปรดเกล้า ฯ ให้ทำเป็นหนังสือพิมพ์ข่าวออกโดยระยะเวลา ขนานนามว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษา บอกข่าวในราชสำนักและเก็บความจากประกาศต่าง ๆ ซึ่งได้ออกในระยะนั้นบอกไว้ให้ทราบเพียงเนื้อความ หนังสือราชกิจจานุเบกษาซึ่งออกในรัชการที่ ๔ ครั้งนั้น พิเคราะห์ดูเรื่องที่พิมพ์เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยมาก เห็นจะไม่มีผู้อื่นกล้ารับผิดชอบเป็นผู้แต่ง ครั้นต่อมาทรงติดพระราชธุระอื่น

มากขึ้น ไม่มีเวลาพอจะทรงแต่งหนังสือราชกิจจานุเบกษา เพราะฉะนั้นพิมพ์อยู่ได้สักปี ๑ จึงต้องหยุด แต่การที่พิมพ์หมายประกาศเห็นจะนิยมกันมาก เมื่อหยุดหนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้ว จึงโปรด ฯ ให้พิมพ์แต่หมายประกาศและให้พิมพ์ตลอดเรื่อง ไม่คัดแต่เนื้อความเหมือนอย่างที่ลงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษามาแต่ก่อน ทำเป็นใบปลิวแจกตามกระทรวงทบวงการ และจ่ายไปปิดไว้ตามที่ประชุมชนแทนป่าวร้อง เป็นประเพณีสืบมาจนรัชกาลที่ ๕ จนกลับออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาอีกเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ แต่นั้นบรรดาประกาศจึงใช้ลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา และเลิกวิธีแจกจ่ายหมายประกาศอย่างแต่ก่อนสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

เพราะเรื่องตำนานเป็นดังแสดงมา ประกาศในรัชกาลที่ ๔ จึงมีสำเนาเป็น ๒ ชนิด คือ ประกาศในชั้นต้นเมื่อยังมิได้ตั้งโรงพิมพ์หลวงนั้นมีแต่สำเนาเป็นหนังสือเขียน ประกาศตอนหลังเมื่อตั้งโรงพิมพ์หลวงแล้วมีสำเนาเป็นหนังสือพิมพ์ สำเนาประกาศชั้นที่เป็นหนังสือเขียนมีฉะบับน้อยมาแต่เดิม ยิ่งนานมากก็ยิ่งหายากขึ้นทุกที ประกาศที่มีฉะบับพิมพ์หาง่ายกว่า จึงมีผู้รวบรวมไว้บ้าง แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีใครที่สามารถรวบรวมไว้ได้หมดทุกฉะบับ เป็นแต่มีกันมากบ้างน้อยบ้าง การที่รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๔ พิมพ์ขึ้นใหม่ให้เป็นสาธารณะประโยชน์ได้จับทำเมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง และเป็นผู้จัดการหนังสือราชกิจจานุเบก

ษาซึ่งกลับพิมพ์อีกในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ทรงหาสำเนาประกาศครั้งรัชกาลที่ ๔ มาพิมพ์ไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาบ้าง เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ออกหนังสือพิมพ์ดรุโณวาท ก็ได้ทรงหาฉะบับมาพิมพ์ไว้ในหนังสือดรุโณวาทอีกบ้าง ต่อมาเมื่อหอพระสมุดวชิรญาณออกหนังสือพิมพ์ กรรมการหอพระสมุดฯ ก็หาสำเนาประกาศรัชกาลที่ ๔ มาพิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณอีกบ้าง แต่ที่รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๔ พิมพ์เป็นเล่มสมุดโดยฉะเพาะ พึ่งมาพิมพ์เมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง ได้ทรงพยายามหาต้นฉะบับแต่ที่ต่าง ๆ มารวบรวมพิมพ์ขึ้นเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) พิมพ์ได้ ๓ เล่มสมุด โรงพิมพ์อักษรพิมพการเลิก โรงพิมพ์อักษรนิติจึงพิมพ์ต่อมาอีกเล่ม ๑ รวมเป็น ๔ เล่มด้วยกัน

เมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการได้รวบรวมประกาศรัชกาลที่ ๔ บรรดามีอยู่ในหนังสือต่าง ๆ ที่กล่าวมา และหาฉะบับได้เพิ่มเติมมาแต่ที่อื่นอีก คือได้ฉะบับซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ได้ทรงรวบรวมไว้ประทานมาราย ๑ สำเนาประกาศรัชกาลที่ ๔ ในจำนวนหนังสือซึ่งหอพระสมุด หาได้จากที่ต่าง ๆ แห่งละเรื่องสองเรื่องก็มีหลายราย แต่ที่สำคัญนั้นคือ ได้ในสำเนาหมายรับสั่งกระทรวงมหาดไทยซึ่งส่งมายังหอพระสมุด มีสำเนาหมายประกาศรัชกาลที่ ๔ ปรากฏอยู่ในจดหมายรายวันของกรมมหาดไทยหลายเรื่องล้วนเป็น

ประกาศในชั้นนี้ยังมิได้มีการพิมพ์ เริ่มแต่ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ อันเป็นปีแรกพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นต้นมา กรรมการจึงเห็นว่าสมควรจะพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีฉะบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ ให้เป็นสาธารณะประโยชน์ได้

แต่ประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีฉะบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ เป็นประกาศพระราชนิยมก็มี เป็นประกาศพระราชบัญญัติก็มี ความที่ประกาศยังคงใช้เป็นกฎหมายและประเพณีอยู่ก็มี ยกเลิกเสียแล้วก็มี การที่หอพระสมุด ฯ พิมพ์ ประสงค์จะพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔ บรรดามีไม่เลือกว่าอย่างใด ๆ ความมุ่งหมายมีแต่จะให้เป็นประโยชน์ในทางศึกษาโบราณคดีและวรรณคดีเป็นประมาณ จึงขอบอกให้ท่านผู้อ่านทราบว่าบรรดาประกาศในฉะบับซึ่งหอพระสมุดฯพิมพ์นี้ มิใช่สำหรับจะเอาไปยกอ้างใช้ในทางอรรถคดีที่ใด ๆ เพราะความในประกาศเรื่องใดจะยังคงใช้อยู่หรือจะยกเลิกเสียแล้ว ข้อนี้กรรมการหอพระสมุด ฯ มิได้เอาเป็นธุระสอบสวน ประสงค์จะให้อ่านแต่เป็นอย่างเป็นจดหมายเหตุเก่าเท่านั้น

๒ คำอธิบายเรื่องกฎมนเทียรบาลเขมร

กฎมนเทียรบาลเขมร ดูไม่เก่าเหมือนกฎมนเทียรบาลไทย เห็นจะเป็นเพราะชำระเรียบเรียงกันหลายคราว ด้วยกรุงกัมพูชาแต่ก่อนมาเกิดจลาจลบ่อย ๆ ตำหรับตำราที่มีมักแตกฉานซ่านเซ็น บ้านเมืองเป็นปกติคราว ๑ ก็ต้องรวบรวมกฎหมายกันใหม่ครั้ง ๑ กฎมนเทียร

บาลกรุงกัมพูชานี้ ปรากฏในบานแพนกว่า พึ่งรวบรวมในครั้งสมเด็จพระนโรดม เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๑๘ ตรงกับในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง พิเคราะห์ดูความเป็นกฎหมายตั้งใหม่ก็มีบ้าง เอากฎหมายเดิมมารวบรวมก็มีบ้าง มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อองค์สมเด็จพระนโรดมจะตั้งกฎมนเทียรบาลนี้ ได้หารือเรสิดังฝรั่งเศส ท่านองเรสิดังคนนั้นจะไม่ชำนาญภาษาเขมรคงไม่ตรวจตราถ้วนถี่ จึงให้อนุมัติ ครั้นตั้งกฎหมายนี้แล้ว มีคดีอันใดอันหนึ่งเกิดขึ้นที่ในวังเมืองพนมเปิญ องค์สมเด็จพระนโรดมจะลงอาญาตามกฎมนเทียรบาล เรสิดังฝรั่งเศสแย้งว่าอาญาแรงนักเกินกว่าความผิด องค์สมเด็จพระนโรดมโต้ว่ากฎหมายนี้เมื่อจะตั้งฝรั่งเศสก็ได้เห็นชอบยอมให้ตั้งแล้ว ไยจะมาห้ามไม่ให้บังคับคดีตามกฎหมาย เกิดทุ่มเถียงกัน แต่ลงปลายจะยุติอย่างไรหาทราบต่อไปไม่

๓ คำอธิบายเรื่องกฎหมายกรุงกัมพูชา

อันกฎหมายกรุงกัมพูชามีลักษณะและประเพณีคล้ายคลึงกับกฎหมายของไทยเราโดยมาก ที่หลักเดิมเหมือนกันทีเดียวก็มี เช่นลักษณะโจรกับลักษณะรับฟ้องความโจรกรรม คาถาและข้อความตอนต้นล้วนแต่คัดมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ได้ฉะบับไปจากไทย แต่ส่วนตัวบทกฎหมายนั้นได้แก้ไขกันต่อ ๆ มา ตามภูมิประเทศและกาลสมัยในกรุงกัมพูชา ถึงดังนั้นรูปรอยก็ไม่ไกลกับของไทย

กฎหมายกรุงกัมพูชาที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ได้รวบรวมในครั้งสมเด็จพระนโรดมทรงราชย์โดยมาก

๔ คำอธิบายเรื่องตั้งทำเนียบศักดินา

การตั้งทำเนียบศักดินา ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงจัดขึ้นอีกอย่าง ๑ นั้น ได้ความในกฎหมายว่า ตั้งเมื่อปีจอ จุลศักราช ๘๑๖ พ.ศ. ๑๙๙๗ คือ ตั้งกำหนดว่าผู้มียศชั้นใด ควรมีนาเท่าใด ดังเช่นเจ้าพระยา หรือ พระยาชั้นสูง มีนาได้คนละ ๑๐๐๐๐ ไร่บ้าง ๕๐๐๐ ไร่บ้าง ๓๐๐๐ ไร่บ้าง ขุนนางผู้น้อยตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป ส่วนพลเมืองมีนาได้คนละ ๒๕ ไร่ แปลว่าในเวลาที่ตั้งกำหนดศักดินาขึ้นนั้น คนทำราชการไม่ได้รับเบี้ยหวัดเงินเดือน เวลานั้นที่ดิน คือ ที่นาเป็นสมบัติอันมีราคายิ่งกว่าอย่างอื่น ผู้ที่แสวงหาทรัพย์สมบัติย่อมแสวงหาที่ดินเป็นสำคัญ เพื่อจะไม่ให้แย่งที่ดินกันนั้นประการ ๑ เพื่อจะให้คนมีที่ดินมากแลน้อยตามกำลังและยศศักดิ์ประการ ๑ จึงได้ตั้งพระราชบัญญัติกำหนดศักดินา คือว่าถ้าผู้มียศถึงเท่านั้น รัฐบาลอนุญาตให้มีที่นาได้เท่านั้นเป็นอย่างมากจะมีเกินอนุญาตไม่ได้ นี่เป็นมูลเหตุของศักดินา แต่เมื่อได้ตั้งศักดินาขึ้นแล้ว ศักดินาเลยเป็นเครื่องกำหนดสำหรับใช้ในการอื่นต่อไปอีกหลายอย่าง เช่นเป็นหลักในการปรับไหม เป็นหลักอำนาจในการบางอย่างเช่น แต่งทนายว่าความเป็นต้น ไม่ใช่แต่เพียงจะมีนาได้กี่ไร่

อย่างเดียว ประเพณีศักดินายังมีอยู่จนทุกวันนี้ ๑ แต่อำนาจแล ประโยชน์ทั้งปวงที่ได้จากศักดินา ได้เลิกเสียแล้วแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕ คำอธิบายตั้งส่วยอากรขนอนตลาด

หนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวอีกข้อ ๑ ว่า สมเด็จพระเอกาทศรฐ โปรดให้ตั้ง "ส่วยสัดพัฒนากรขนอนตลาด" ว่าเพียงเท่านี้ ยากที่จะเข้าใจได้ว่าจัดการที่ว่านั้นอย่างไร ๆ บ้าง แต่เชื่อได้ว่าไม่ใช่พึ่งตั้งภาษีอากรขึ้นคราวนั้นเหมือนกัน ภาษีอากรคู่กับรัฐบาล เหมือนกับกฎหมายคู่กับประชุมชน มีรัฐบาลเมื่อใดภาษีอากรก็มีมาแต่เมื่อนั้น ผิดกันต่างกันแต่วิธีเก็บภาษี ภาษีอากรที่เรียกรวมในชื่อว่า "ส่วยสัดพัฒนากรขนอนตลาด" นี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จำแนกเป็น ๓ อย่าง คือ ส่วยอย่าง ๑ อากรขนอนอย่าง ๑ อากรตลาดอย่าง ๑ วิธีเก็บถ้าหมายความว่า ๓ อย่างนี้ ได้ความตามหนังสือของมองสิเออร์ เลอลูแบ ประกอบกับที่เข้าใจความตามที่กล่าวในกฎหมายเป็นดังนี้

ส่วยนั้น ตามความที่เข้าใจกันทุกวันนี้หมายความว่า ยอมให้ไพร่พลส่งสิ่งของได้แทนแรงที่ต้องมาเข้าเวรรับราชการ เป็นต้นว่าไพร่พลพวกใดตั้งภูมิลำเนาอยู่ในที่มีป่าไม้ ยอมให้ไพร่พลพวกนั้นตัดไม้ที่ต้องการใช้ในราชการส่งมาโดยกำหนด คนละเท่านั้น ๆ ไม้นั้นเรียกว่า

๑ เลิกเสียเมื่อพระราชทานรัฐธรรมนูญ

ไม้ส่วย เมื่อผู้ใดได้ส่งส่วยแล้วก็ไม่ต้องรับราชการประจำในที่นั้น รัฐ-บาลเอาของส่วยมาใช้ในราชการ ดังเช่นไม้ก็เอามาใช้ในการปลูกสร้างสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะของการส่วยเป็นดังว่ามานี้ มาแต่ประเพณีโบราณซึ่งเป็นข้อกำหนดให้เมืองขึ้น หรือให้หมู่บ้านที่ขึ้นต้องจัดส่งของดีซึ่งมีในเมืองและบ้านนั้น ๆ ส่งแก่ผู้ซึ่งเป็นเจ้าเป็นใหญ่เป็นพยานในการที่เป็นข้าขอบขัณฑเสมา ยกตัวอย่างดังเรื่องในพงศาวดารเหนือที่พระร่วงเมืองละโว้ ต้องเป็นส่วยส่งน้ำทะเลชุบศรไปถวายพระเจ้ากรุงขอมทุก ๆ ปี ไม่ใช่ว่าเพราะเมืองขอมกันดารน้ำ หรือมีความจำเป็นโดยแท้จริงอันใดที่จะต้องได้น้ำทะเลชุบศรไปใช้ในเมืองขอม การที่บังคับให้เมืองละโว้ส่งน้ำทะเลชุบศร ก็เพื่อจะให้ชาวละโว้รู้สึกทั่วกันอยู่เสมอว่าเป็นข้าของพระเจ้าแผ่นดินขอมเท่านั้นเอง ประเพณีอันนี้แม้อย่างต่ำแต่เมืองที่ต้องส่งต้นไม้เงินทองถวายแทนของส่วย ทุนที่จะใช้ทำต้นไม้เงินทองนั้น ยังใช้เก็บเฉลี่ยจากราษฎร เพื่อให้ความรู้สึกมีอยู่แก่ราษฎรทั่วกันว่า เป็นข้าขอบขัณฑเสมาตามธรรมเนียมเดิม ยังใช้เป็นประเพณีในหัวเมืองมลายูมาจนเลิกประเพณีถวายต้นไม้เงินทองในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิธีเก็บส่วยจากราษฎร เห็นว่าเอามาจากประเพณีโบราณนี้เอง เปลี่ยนเป็นการเฉพาะตัวไพร่พลในชาติเดียวกัน และกำหนดให้ส่งแต่ของที่จะเป็นประโยชน์แก่ราชการ ยกหน้าที่ ๆ จะรับราชการประจำให้เป็นการตอบแทน ซึ่งต้องเป็นความยินดีพอใจของพวกไพร่พลที่อยู่ไกลอยู่เป็นธรรมดา วิธี

เก็บส่วยจากไพร่พล ถ้าตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐ จริงดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เกิดแต่จะบำรุงการทำมาหากิน ด้วยไพร่พลต้องทำศึกสงครามบอบช้ำมาช้านานและเข้าใจว่าวิธีที่ยอมให้ส่งส่วยนี้เอง ในรัชกาลอื่นภายหลังมาขยายต่อออกไปจนให้ส่งเงินแทนรับราชการได้ จึ่งเกิดมีประเพณีเสียเงินค่าราชการสืบมา ของส่วยที่เรียกในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐ ทราบไม่ได้ว่าอะไรบ้าง มาทราบได้ในชั้นหลัง ซึ่งข้าพเจ้าจะเอาไว้อธิบายในรัชกาลอื่นต่อไป.

ที่เรียกว่าอากรขนอนนั้น ตามเนื้อความเท่าที่จะทราบได้เป็นภาษีเก็บในจังหวัดราชธานี คือตั้งด่านขึ้นตามทางน้ำทางบกที่มหาชนไปมาค้าขายต้องผ่าน ครั้งกรุงเก่าเรียกด่านภาษีว่า ขนอน จะเป็นเรือก็ตามเกวียนก็ตาม เมื่อพาสินค้าผ่านขนอน เก็บสินค้านั้นเป็นภาคหลวงโดยอัตรา ๑๐ ชัก ๑ ซึ่งเราเรียกกันทุกวันนี้ว่าภาษีภายใน หรือภาษีผ่านด่านมาจากอากรขนอนนี้เอง ถ้าเชื่อตามหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เก็ตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐเป็นปฐมเหมือนกัน

อากรตลาดนั้น เข้าใจว่าอย่างเดียวกับที่เรียกว่า เก็บจังกอบเก็บแต่ในจังหวัดราชธานีเหมือนกัน คือที่ใดราษฎรประชุมกันตั้งตลาดค้าขาย ที่นั้นก็ตั้งให้มีกำนันตลาดเก็บภาษีจากร้านและผู้ซึ่งมาขายของอัตราที่เก็บเท่าใดในครั้งกรุงเก่า ข้าพเจ้ายังค้นไม่พบ

๖ คำอธิบายเรื่องที่กัลปนา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวอีกอย่าง ๑ ว่า สมเด็จพระเอกาทศรฐพระราชทานที่กัลปนาเป็นนิจภัตต์พระสงฆ์ ที่เรียกว่าพระราชทานที่กัลปนานั้น หมายความว่าพระราชทานผลประโยชน์ซึ่งได้ในภาษีที่ดินเป็นนิจภัตต์เลี้ยงพระสงฆ์ ไม่ได้พระราชทานตัวที่ดิน ประเพณีพระราชทานที่กัลปนาเป็นพระราชประเพณีโบราณ มีมาแต่ครั้งสุโขทัย ไม่ใช่ตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐเป็นแน่ ที่หนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวเห็นจะหมายความว่า พระราชทานเพิ่มเติมที่กัลปนาขึ้นอีก คือวัดหลวงวัดใดที่ยังไม่มีกัลปนามาแต่ก่อน ก็จัดให้มีขึ้นให้เหมือนกับวัดที่มีแล้วให้บริบูรณ์เท่านี้เอง

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ไทยเขษม ถนนเฟื่องนคร พระนคร
ขุนพิจารณ์ราชหัตถ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๔๘๓